

Ранньохристиянські джерела про збереження природи

У класичному античному трактуванні чотири першопричини світу – форма, матерія, деміург, вмістилище – вічні. Деміург чи філософський бог лише розпоряджається трьома іншими началами. Хоч у філософській системі неоплатонізму, який виник близько першої половини III ст., саме тоді, коли християнська проповідь почала проникати в елітарні кола греко-римського суспільства, чотири вічні першопричини світу втратили свою буттєву взаємозалежність.

Першу причину, яку Плотін назвав «єдине», він інтерпретував як щось позасвідоме, безначальне, вічне, позачасове і позапросторове; воно незмінне, найдосконаліше, найкраще і найпрекрасніше. З нього випливає розумне начало, світова душа і матеріальний світ у вертикалі еманцій від найкращого до найгіршого. Оскільки «єдине» має найвищий статус, його можна назвати Творцем світу. Щоб підсилити різницю між цим духовним началом і матеріальним світом, Плотін говорив про духовне начало як таке, що не має початку, а все решта – це світ сотворений, тобто такий, що має початок.

Якщо для грецької філософії поняття сотвореності світу, світу, який має початок у часі і просторі – це ідея нова, то для юдео-християнського світогляду – це фундаментальна категорія сотворення світу з нічого (ex nihilo), яка була серцевиною релігійного постулату про єдиність, унікальність і всемогутність Бога. Першою Заповіддю, яку карбує на скрижалях Мойсей, є «Я Господь Бог твій, що вивів тебе з землі Єгипетської, з дому неволі. Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене» (Бут. 20, 2–3).

Про зустріч грецької філософії і християнської проповіді написано дуже багато. Багато-хто говорив про еллінізацію християнства, а багато-хто про християнізацію еллінізму. Питання постання світу і його призначення було тісно пов'язане з питанням постання і призначення людини. Протиставлення духовного і матеріального начала виявилось одним із найперших, найскладніших і найдискутованіших проблем християнства. Якщо Бог – це несотворене начало, джерело усякого буття, а людина – це творіння Боже, тоді як можна зрозуміти вислів євангелиста Йоана, який твердить, що Боже Слово, яке є Богом, стало матеріальним тілом, стало людиною (Йо. 1, 17)?

Відповідей виникло відразу декілька. Гностики (релігійна течія II-III ст.) вважали, що Бог не насправді став людиною, а лише зробив видимість, що він став людиною. Аріяни (християнська єретична партія III-IV ст.) твердили, що це не Бог став людиною, а лише посередник, Боже Слово, яке не є вічне, тобто не є досконалим Богом. Зрештою основна група ортодоксальних християнських богословів (як Іринеї Ліонський, Климент Олександрійський, Атанасій Великий, Кирило Олександрійський, Василій Великий та багато інших), які були і залишаються стовпами вчення як Католицької, так і Православної Церкви, вважали, що трансцендентний, абсолютний і всемогутній Бог справді став сотвореною людиною, не перестаючи бути Богом. Це найбільше таїнство, яке мало на меті показати, наскільки Бог близький до людини і світу, і наскільки Він переймається усім, що сотворив. Причиною, чому Бог пішов на такий крок, була Його любов до світу і бажання допомогти людині позбавитися гріха: «Бог бо так полюбив світ, що Сина свого єдинородного дав» (Йо. 3, 6). Цей прихід був зумовлений потребою звільнити людину від гріха, тобто від стану дисгармонії і суєти між людиною і Богом, а від так, між людиною й іншими людьми, зрештою, також між людиною і довкіллям.

Поняття гріха для грецької філософії було чужим або сприймалося як індивідуальна помилка окремої людини. У християнському контексті, гріх – це вчинок, який має не лише індивідуальний характер. Згідно з християнським вченням, гріх несе буттєву зміну як природи людини, так і навколишнього середовища, всього, що є навколо людини. Гріх

порушив гармонійні стосунки між людиною і природою: «За те, що ти послухав голос твоєї жінки і їв з дерева, з якого я наказав тобі не їсти, проклята земля через тебе. У тяжкій труді житимешся з неї по всі дні життя твого. Терня й будяки буде вона тобі родити, і їстимеш польові рослини» (Бт. 3, 17–18). Бачимо, що напружені стосунки між людиною і світом походять з людського непослуху Божій волі. Як свого часу висловився архієпископ Ігор Возняк: «у серці екологічної кризи лежить проблема морального вибору і духовної орієнтації сучасної людини».

Апостол Павло висловлює велику надію, що це напруження, «стогін і страждання» у стосунках між людиною і світом скоро зникне: «Бо сотворіння очікує нетерпляче виявлення синів Божих. Сотворіння було підпорядковане суєті не добровільно, а через того, хто його підкорив, у надії, що й саме сотворіння визволиться від рабства тління, на свободу слави дітей Божих. Бо знаємо, що все сотворіння разом понині стогне і разом страждає у тяжких муках. Не тільки вони, але і ми самі, що маємо зачаток Духа, ми самі в собі стогнемо, очікуючи усиновлення, визволення нашого тіла, бо ми надією спаслися» (Рим. 8, 19–23). Як буде виглядати цей стан визволення «від рабства тління» нам підказує пророк Ісайя, звертаючи нашу увагу на очікування приходу Спасителя, який відновить союз між Богом, людиною і світом. У новому віці, де гріх більше не панує «вовк буде жити вкупі з ягнятком, леопард біля козеняти лижатиме... немовля гратиметься коло нори гадюки, а малятко встромить руку в зміїну гору. На всій моїй святій горі зла не чинитимуть, ні шкоди, бо земля так буде повна знання Господа, як води покривають море» (Іс. 11, 6–9).

Тісний зв'язок між людиною і природою, так як це розуміли автори Святого Письма та пізніші богослови, часто дивує людину з технічної епохи, яка розуміє природу як щось таке, що можна опановувати і використовувати, а себе саму – як всевладного інженера і конструктора. Якщо в Античності людину більше цікавив світ логіки, метафізики, моралі, то у добу Просвітництва, як і в сучасну добу, ці категорії були фундаментально переглянуті, переосмислені, як це часто називають «деміфологізувалися», і, як наслідок, людина перенесла увагу спочатку на себе саму, а потім на матеріальний світ, який вона навчилася не лише вивчати, а й утилізувати на свою користь. Іншими словами, людина сама вирішила стати Богом чи Деміургом, який керує і змінює цей світ. Більше того, з'являються такі собі історики і філософи, які стверджують, що корені екологічної проблеми сягають християнської інтерпретації Святого Письма, де у книзі Буття представляють модель взаємозв'язку між людиною і світом як домінуванням першої над другим, посиляючись на слова: «Будьте плідні й множьте і наповнюйте землю та підпорядкуйте її собі» (Бут. 1, 28).

Такі закиди потрібно розглядати як викривлене розуміння традиційного юдео-християнського погляду на світ. Насправді юдео-християнські автори про руйнівну експлуатацію сотвореного світу ніколи нічого не говорили, а навпаки забороняли зверхне ставлення до природи. У давнину філософи називали людину мікрокосмосом, щоби наголосити, що вона віддзеркалює окремі частини макрокосмосу і пов'язана у своєму тілі з органічною і неорганічною природою. Окрім того, людина мала б бути ще чимось більшим. Юдейський філософ I ст. Філон Олександрійський стверджував, що богоподібність людини полягає у тому, що людина як мікрокосмос – це відображення світу чуттєвого та світу духовного. Ці слова перегукуються зі словами філософа-стоїка Посейдонія, який писав: «людина має разом зі звірями спільну природу, з Богом – спільний логос. Тому вона є проміжною ланкою, зв'язком між різноманітними щаблями. Вона перебуває на межі двох світів».

Християнські богослови підхопили думки філософів і адаптували їх до християнського вчення про людину. Св. Амвросій Медіоланський (III ст.) стверджував, що «людина

немовбито втілює в собі цілий всесвіт». Св. Василій Великий (IV ст.) навчав, що людина може в собі «як в мікрокосмосі споглядати Божу мудрість». Немезій Емесський (IV ст.) писав, що людина перебуває на межі і є частиною як смертної, так і безсмертної природи. Теодор Мопсуестський (IV-V ст.) твердив, що людина відзначається тим, що вона є «зв'язком створіння»: «Бог, бажаючи, щоб усе було впорядковане у світі і щоб ціле створіння, яке складається з різноманітних природ (з смертної і безсмертної, з розумної і нерозумної, з видимої і невидимої), перебувало в певній єдності, сотворив людину єднальною ланкою всіх речей..., у якій сходиться воєдино ціле створіння». Ці приклади засвідчують глибоке переконання, що органічна та неорганічна природа і людське тіло перебувають у цілковитій єдності. Тому, як стверджував св. Максим Ісповідник (VI ст.), разом з переображенням людського тіла, яке було заанонсовано в житті Ісуса Христа на горі Тавор, ще перед його смертю і воскресінням, відбудеться також переображення цілого створіння.

Замість підсумку, наведу слова св. Йоана Дамаскіна (VII-VIII ст.), у яких чітко сформульована християнська позиція щодо ставлення людини до світу сотвореного. У своєму трактаті «Про святі ікони» він наказує: «Не зневажай матерії, бо вона не є нечестива. Ніщо, що постало від Бога, не є позбавлене честі». Саме так, християнська традиція, спільна як для Католицької, так і для Православної Церков і наголошує, що світ матеріальний, природу, довкілля не можна зневажати, а потрібно виконувати місію, яку поклав Господь на людину, – звільнитися від гріха, переобразитися і тілом, і душею, і лише тоді увійти в Едемський сад, щоб «порати й доглядати» за ним (Бт. 2, 15).